

PRESENTATIEF ER EN DE DEFINITIE VAN ‘SUBJECT’

Inleiding

Voor een schatbewaarder van de taal hebben zelfs de kleinste woordjes geen geheimen. Benieuwd of de gehuldigde het na lectuur van deze bijdrage eens kan zijn met de volgende stellingen:

- (i) *Er* gedraagt zich als een ‘typisch’ subject
- (ii) Het ‘typische’ subject fungeert als presentatieplatform
- (iii) *Er* en typisch subject zijn incompatibel
- (iv) *Er* en atypisch subject zijn complementair

1. ER: redenen om van een ‘(plaats)onderwerp’ te spreken

Volgens een bepaalde terminologische traditie in de Nederlandse grammatica, ook nog in de eerste editie van de ANS, wordt *er* zoals gebruikt in de zinnen (1) tot (5) als een ‘onderwerp’ beschouwd, meer bepaald een ‘plaatsonderwerp’:⁽¹⁾

- (1) *Er* is met hem iets aan de hand.
- (2) *Er* loopt iemand op het dak.
- (3) Is *er* daar iemand?
- (4) *Er* werd gezongen en gedanst.
- (5) Woont *er* daar nog iemand?

De term ‘plaatsonderwerp’, is geïnspireerd door de ideeën van de Deense structuralist Bech (1952), en in ruime kring verspreid door de geschriften van de Nederlandse structuralist Paardekooper. De reden om *er* als ‘(plaats)onderwerp’ aan te duiden, moet gezocht worden in het plaatsingsgedrag dat met dat van het subject vergelijkbaar is.

- (i) *Er* bevindt zich, net als het prototypische subject, in de onmiddellijke buurt van de persoonsvorm: vlak ervoor in het voorveld, ook de eerste zinsplaats genoemd, of vlak erna in inversiepositie. Vgl. (6) met (7):
- (6) a. Jaap doet zoiets niet.
 a. Zou Jaap soms zoiets doen?
 b. *Zou soms Jaap zoiets doen?
- (7) a. *Er* wordt soms gegokt.
 b. Wordt *er* soms gegokt?
 c. *Wordt soms *er* gegokt?
- (ii) Meer specifiek deelt *er* met het pronominale *subject* de exclusieve eigenschap dat het ondanks de doffe of clitische vorm in het voorveld kan staan, zoals de vergelijking van (1), (2), (4) en (7a) met (8) illustreert; de doffe *objectsvormen* in (9) daarentegen leveren ongrammaticale zinnen op:
- (8) a. 'k zou dat niet doen.
 d. Ze doen maar
 e. Het / 't sneeuwt.
- (9) a. Hem / *m ken ik niet.
 f. Mij / *me hebben ze belogen en bedrogen.
 g. Dat / *het heb ik te laat gemerkt.
- (iii) Voorts kan *er* ook, net als het subject, promoveren: vgl. (11) met (10).
- (10) a. Het schijnt dat HET FUNDAMENTALISME terrein wint.
 b. HET FUNDAMENTALISME schijnt terrein te winnen.
- (11) a. Het schijnt dat ER al zes miljard bewoners op de planeet zijn.
 b. ER schijnen al zes miljard bewoners op de planeet te zijn

Voor de structuralist zijn dit voldoende formele aanwijzingen om tot een categoriale verwantschap te besluiten tussen *er* en het gewone subject, wat trouwens evenzeer geldt voor de structuralisten van de generatieve richting. Hoekstra (1984) en anderen beschouwen Ndl. *er* of het Eng. *there* als een 'dummy subject'. In het Engels pleiten nog twee extra argumenten voor een dergelijke analyse:

- (iv) het gedrag in ‘question tags’, waar *there* net als een gewoon subject herhaald kan worden:
- (12) a. John isn’t home, is *he*?
b. There isn’t anyone home, is *there*?
- (v) het feit dat *there* de plaats van de accusatief in kan nemen in *accusativus-cum-infinitivo* constructies:
- (13) a. I didn’t expect *John / him* to come to the meeting.
b. I didn’t expect *there* to be more than two visitors.

Al de genoemde kenmerken wijzen erop dat *er* en het (definiete) subject op een diep niveau verwant zijn, vandaar dat *er*, Eng. *there*, nogal eens als subject aangeduid wordt, met termen als ‘plaatsonderwerp’ of ‘dummy subject’. Als eenmaal de stap gezet is om *er* en *there* als subject te beschouwen, een argument dus bij de predikatie, is er voor de generatieve linguïst geen beletsel meer om *er*, *there* ook consequent NP-status toe te kennen (Hoekstra 1984).

2. ER: redenen om niet van een ‘onderwerp’ te spreken

Dat *er* NP-status toegekend krijgt, is moeilijk hard te maken, al was het maar omdat niet duidelijk is hoe een bijwoord als *er* naar een entiteit kan verwijzen, iets wat doorgaans toch als een definiërend kenmerk gezien wordt van de NP-betekenis. Als *er* niet naar een entiteit kan verwijzen, is het ook niet evident dat het een participant noemt, wat voor De Schutter (1974), Kirsner (1979), Schermer-Vermeer (1985) en anderen voldoende is om ook de ‘subject’-aanduiding te verwerpen:

Er, concerned only with situations and not entities, can never be taken as specifying a bona-fide participant-in-focus. (Kirsner 1979: 181)

Alternatieven zoeken het in de situerende (De Schutter 1974) of ‘introducerend-lokaliserende’ (De Schutter / Van Hauwermeiren 1983: 99) betekenis van *er*; Kirsner (1979) heeft het over ‘low situation deixis’. In de opvatting van Schermer-Vermeer (1985: 67v) kan men dan weer beter van een ‘bijwoordelijke bepaling’ spreken. Dat laatste is echter op zijn beurt weer twijfelachtig, aangezien *er* nauwelijks of geen beschrijvende betekenis heeft, en er dus geen vraag (*waar?*) denkbaar is die *er* als antwoord zou geven. Maximaal zou dus sprake kunnen zijn van een ‘dummy adverbial’, een gegrammaticaliseerd adverbiaal element waarvan het verschil in grammaticaal gedrag t.o.v. de ‘gewone’ referentiële bijwoordelijke plaatsbepaling o.a. tot uiting komt in de ongelijke samentrekkingsmogelijkheden:

- (14) a. **Er* was veel volk op straat en werd luidruchtig gefeest.
 b. *In Antwerpen* was veel volk op straat en werd luidruchtig gefeest.

3. Definitie van subject

3.1. Prototype

Zoals al gezegd, hebben *er* en het subject op een bepaald niveau eigenschappen gemeen die in een bepaalde traditie de term 'plaatsonderwerp' leken te wettigen. Om die te kunnen preciseren, distilleren we uit de gangbare definities van de notie 'subject' een aantal kenmerken die het ons mogelijk moeten maken een *prototypisch* subject te omschrijven:

- 1) het gaat om een PARTICIPANT, in logische termen: een ARGUMENT bij een verbaal of ander predikaat
- 2) die neemt een (PRO)NOMINALE vorm aan,
- 3) vervult een semantische ROL (vb. Agens, ...)
- 4) en is CONGRUENTIEREGELAAR;
- 5) het subject vormt het PRESENTATIEPLATFORM
- 6) en klit vast aan de VF-POSITIE (VF = verbum finitum, de eerste verbale pool): vlak ervoor of vlak erna

Als we zeggen dat het subject als presentatieplatform fungeert, bedoelen we daarmee dat het de participant noemt die als uitgangspunt genomen wordt in het presentatieperspectief van de propositie, de tegenhanger van het informatieve zwaartepunt. De keuze van de participant die als presentatieplatform moet fungeren wordt wat de rol betreft gedetermineerd door een Semantische Functie Hiërarchie (Dik 1989), wat de referentie betreft door iets als 'spreker / schrijver-nabijheid' (empathie Kuno 1987, identificatie Cornelis 1995). Zo is bij handelingspredikaten de agens als subject de neutrale keuze, maar als de participant met patiëns-rol de spreker/schrijver meer nabij staat, kan hij kiezen voor de passieve constructie met de **patiëns** als subject. Is er geen participant beschikbaar, b.v. bij passieve zinnen, dan kan een adverbiale bepaling of *er* als presentatieplatform redding bieden:

- (15) a. *Op het feest* werd gedanst en geschranst.
 b. *Er* werd gedanst en geschranst.

Samengevat: als we in de definitie van 'subject' het element prototypicaliteit inbouwen, dan is een *prototypisch* subject een argument met semantische rol (1-3) <substantieel> en (dus) congruentieregelaar <formeel> (4); doordat het prototypische subject het presentatieplatform bezet <substantieel>, is het in de regel [+ definitief] - of minstens [+ specifiek] - (5) en (dus) Vf-gebonden <formeel> (6).

3.2. Perifeerder (niet-prototypische) subjecten

Het zal duidelijk zijn dat er heel wat kandidaten voor het label ‘subject’ zijn die op enkele of op verscheidene van de genoemde criteria negatief scoren. We beperken ons tot de vergelijking van volgende types:

(16) DE DOKTER heeft me bij zich geroepen

- (17) a. Is ER een dokter in de zaal?
b. Is er EEN DOKTER in de zaal?

- (18) a. HET is moeilijk bescheiden te blijven
b. Het is moeilijk BESCHIEDEN TE BLIJVEN

De voorbeelden zijn zo gekozen dat ze illustreren hoe de subjectkenmerken gedeeld kunnen worden over verschillende constituenten in de zin. In de hiernavolgende tabel geven we een overzicht van hoe de kenmerken van het prototypische subject bij deze types verdeeld zijn.

Tabel: Complementaire subjecttypes

		de dokter (16)	er (17)	een dokter	het (18)	bescheiden te blijven
i	argument	+	–	+	+	+
ii	(pro)nominaal	+	–	+	+	–
iii	rolvervullend	+	–	+	(+)	+
iv	congruentieregelaar	+	–	+	(–)	(–)
v	presentatieplatform	+	+	–	+	–
vi	Vf-gebonden	+	+	–	+	–

Beginnen we de bespreking bij het laatste, door (18) geïllustreerde type. Hier doet zich een functionele dissociatie voor: doordat het ‘eigenlijke’ subject uit een deelzin bestaat, leent het zich dankzij z’n informatieve lading meer als zwaartepunt van de predikatie dan als uitgangspunt. Die dissociatie bestaat erin dat een cataforisch pronomen, traditioneel als ‘voorlopig subject’ aangeduid, de prototypische subjecteigenschappen op zich neemt, inclusief de rol van presentatieplatform; het is coreferentieel met het ‘eigenlijke’ subject, aangegeven door een deelzin die het informatieve zwaartepunt vormt. Overigens vormt dit type subject op het punt van congruentieregeling een uitzondering: meervoudigheid lijkt hier niet aan de orde te

zijn, aangezien ook een door *en* verbonden nevengeschikt subject nog altijd een enkelvoudig Vf bij zich heeft:

- (19) a. Dat hij aardig is en dat hij heerlijke brioches kan bakken, was / *waren mij bekend.
b. Het was / *waren mij bekend dat hij aardig is en dat hij heerlijke brioches kan bakken.

Een vergelijkbare complementariteit doet zich voor bij de combinatie van *er* + zwaartepunt-subject, doorgaans ‘getalssubject’ genoemd. De tabel laat zien hoe de zes ‘typische’ subjectkenmerken netjes zijn uitgesmeerd over beide constituenten. Terwijl het eerste fungeert als uitgangspunt van de presentatie, net als het prototypische subject, wordt met het tweede weliswaar een participant genoemd, die congruentieregelend is,⁽²⁾ maar voor de rest atypisch is als subject: niet-agentief, en als informatief zwaartepunt onderdeel van de door de predikatie gegeven situatiebeschrijving. Het gaat om ‘een dokter’ in (17a):

- (17a) Is ER een dokter in de zaal?

Indefinitieitheid is een veel voorkomende reden waarom een participant niet als ‘ground’ of presentatieplatform dienst doet. Toch sluit het ene het andere niet uit, getuige (19):

- (20) a. EEN ZWAAN dreef op de vijver.
b. *Er* dreef EEN ZWAAN op de vijver.

Wil men een niet-definiëte NP toch kenschetsen als de entiteit waarover in de rest van de zin iets gezegd wordt (cf. Nieuwborg 1968, Kirsner 1979), dan is het interpretatieve resultaat een specificerende lezing. Door *er* wordt die tegengegaan, omdat dit laatste niet anders kan dan zelf als gegrammaticaliseerd presentatieplatform dienst te doen, wat in sommige gevallen tot een duidelijk interpretatieverschil kan leiden. Vergelijk (21a) met (21b):

- (21) a. In de USA worden terroristen tegenwoordig gefusilleerd.
b. In de USA worden *er* tegenwoordig terroristen gefusilleerd

In (21a) wordt een - generische - uitspraak over *terroristen* gedaan, terwijl in (21b) gesteld wordt dat er tegenwoordig terroristenfusillades plaatsvinden.

4. ER en de verwantschap met prototypisch subject

4.1. ER als complement voor nominaal subject

Deelt *er* met het prototypische subject de eigenschap als presentatieplatform te fungeren, dan maakt dat *er* nog niet tot een volwaardig subject. Het mist immers de relationele en referentiële eigenschappen (i - iv) die het tot een participant maken: argument, (pro)nominaal, rolvervullend, congruentieregelend. Het optreden van *er* staat echter niet los van wat er met het subject van de zin aan de hand is: het fungeert als hulpstuk voor de opbouw van zinnen die

- * een subject bevatten dat wel criteriaal is, maar enkele proto-eigenschappen mist en dientengevolge in het predicationele deel van de zin opgenomen is, als in (17a) *Is ER ... een dokter in de zaal?*
- * geen subject bevatten, als in (15b) *Er werd gedanst en geschranst.*

In (15b) is dankzij passivering de agens helemaal buiten beeld, en is enkel de activiteit als zodanig voorwerp van de boodschap.

In beide gevallen is er met de referentiële status van de hoofdparticipanten iets aan de hand, wat ze onbeschikbaar maakt om als determinatief uitgangspunt (presentatieplatform) van de predikatie te dienen.⁽³⁾

4.2. ER als toegankelijkheidsindicator

Een analyse waarbij *er* en het getalsonderwerp de kenmerken van het typische subject onder elkaar verdelen, met *er* in de rol van determinatief uitgangspunt voor de predikatie, is goed te verzoenen met de analyse van Grondelaers e.a. (2002). De auteurs werken met corpus- en psycholinguïstische data waarbij online gemeten wordt in termen van de verschillende leestijden van het subject met en zonder *er* in de zin. Op grond daarvan karakteriseren zij *er* - zeker in postverbale positie, maar de analyse is uitbreidbaar naar preverbaal *er* - in het (Belgische) Nederlands als een indicator van referentiële toegankelijkheid (*accessibility marker*):

- (21) “*Er* wordt door de spreker gebruikt wanneer die vermoedt dat de hoorder teveel inspanning zal investeren in de verwerking van een entiteit die niet alleen buiten zijn inferentiële bereik valt, maar die al die moeite omwille van zijn beperkte communicatieve belang wellicht ook niet waard is. Met het gebruik van *er* signaleert de spreker dat het onderwerp dat verderop in de zin volgt ontoegankelijk is, en raadt hij de hoorder aan alle gegenereerde inferenties i.v.m. het onderwerp te *deactiveren*, ...; met het gebruik van *er* geeft de spreker tevens te kennen dat hij niet van plan is de betreffende entiteit lang te *continueren* in de conversatie of tekst.” (2002: 17)

Net als definiëte verwijzers doen, “signaleert *er* niet alleen dat zich in laatste zinspositie een entiteit bevindt die nieuw is in de gesprekscontext, maar geeft het ook aan *hoe* nieuw, i.e. hoe *infereerbaar* die nieuwe entiteit is voor de hoorder.” (Grondelaers e.a. 2002: 18). Er is natuurlijk ook het verschil tussen definiëte en indefiniëte toegankelijkheidsmarkeerders: zo “vinden *retrieval* en *accessibility marking* bij de definiëte verwijzing binnen dezelfde NP plaats, waar indefiniëte verwijzing voor het eerste gebruik maakt van de NP, en voor het tweede van *er*.” (2002: 20, noot 14). Deze visie strookt met de hypothese i.v.m. de complementariteit tussen *er* en indefiniëte subject wat de subjectachtige kenmerken betreft.

5. Besluit

Omdat *er* op cruciale punten - relationeel en referentieel - van een normaal subject afwijkt, is de benaming ‘plaatsonderwerp’ misplaatst, al is ze begrijpelijk vanuit de grote gelijkenis in syntactisch gedrag tussen *er* en prototypische subjecten. Het is geen dummy subject, hooguit een dummy adverbial, dat met prototypische subjecten de eigenschap deelt als presentatieplatform dienst te kunnen doen voor een predikatie die zelf meestal geen of een niet-prototypisch subject bevat.

Bibliografie

- ANS1 = GEERTS, G., W. HAESERYN, J. DE ROOIJ EN M.C. VAN DEN TOORN.
(1984) *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen/Leuven: Wolters.
- ANS2 = HAESERYN, W., K. ROMIJN, G. GEERTS, J. DE ROOIJ EN M.C. VAN DEN TOORN
(1997) *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Groningen / Deurne: Martinus Nijhoff / Wolters Plantyn.
- BECH, G.
(1952) ‘Über das niederländische Adverbialpronomen *er*.’ In: *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* vol. VIII. Kopenhagen: Nordisk Sprog- og Kulturforlag, blz. 5-32.
- CORNELIS, L.
(1995) ‘Problemen met het passief.’ In: *De Nieuwe Taalgids* 88, blz. 124-136.
- DE SCHUTTER, G.
(1974) *De Nederlandse zin. Poging tot beschrijving van zijn structuur*. Brugge: De Tempel.
- DE SCHUTTER, G / P. VAN HAUWERMEIREN.
(1983) *De structuur van het Nederlands. Taalbeschouwelijke grammatica*. Malle: De Sikkell.
- DIK, S. C.
(1989) *The theory of Functional Grammar. Part I: The structure of the clause*. Dordrecht/Providence: Foris

- GRONDELAERS, S.
(2000) *De distributie van niet-anaforsch er buiten de eerste zinsplaats. Sociolexicologische, functionele en psycholinguïstische aspecten van er's status als presentatief signaal*. Doctorale dissertatie K.U.Leuven.
- GRONDELAERS, S., M. BRYSSBAERT, D. SPEELMAN, D. GEERAERTS
(2002) 'Er als accessibility marker: on- en offline evidentie voor een procedurele interpretatie van presentatieve zinnen.' In: *Gramma/TTT, tijdschrift voor taalwetenschap*. 9, blz. 1-22.
- HAIMAN, J.
(1974) *Targets and Syntactic Change*. The Hague / Paris: Mouton.
- HOEKSTRA, T.
(1984) *Transitivity. Grammatical relations in Government-Binding theory*. Dordrecht/Providence: Foris.
- KIRSNER, R.
(1979) *The problem of presentative sentences in modern Dutch*. Amsterdam, etc.: North-Holland.
- KUNO, S.
(1987) *Functional Syntax. Anaphora, Discourse and Empathy*. Chicago: University of Chicago Press.
- NIEUWBORG, E.
(1968) *De distributie van het onderwerp en het lijdend voorwerp in het huidige geschreven Nederlands in zijn A.B.-vorm*. Antwerpen: Plantyn.
- PAARDEKOOPEL, P.C.
(z.j.) *Beknopte ABN-syntaxis*. Eindhoven: uitgave in eigen beheer.
- SCHERMER-VERMEER, E.C.
(1985) 'De onthullende status van er in de generatieve grammatica.' In: *Spektator* 15, blz. 65-84.

Noten

- (1) In de tweede editie van 1997 is bijna uitsluitende sprake van "presentatief *er*", en de term 'plaatsonderwerp' wordt enkel occasioneel vermeld (p. 467).
- (2) Zij het ook niet absoluut. Vergelijk a en b:
- a. *Onrust en rebellie* waren aan de orde van de dag.
 - b. Er heerste / ??heersten *onrust en rebellie* in de straten van de hoofdstad.
- (3) Haiman (1974) brengt de proliferatie van *het-* en *er-*'dummies' in verband met het V/2-principe: talen waar een persoonsvorm in mededelende zinnen noodzakelijk op de tweede plaats staat, ontwikkelen dgl. structurele middelen om V/2 te vrijwaren (vgl. ook Kirsner 1979: 89v). PRO-drop-talen met vrijere werkwoordplaatsing (b.v. Spaans, Russisch) kunnen zonder deze hulpelementen.

